नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र

क्षेत्राधिकारः साधारण
अगस्त २, २०१२
मूल प्रति: अँग्रेजी

मानव अधिकार समिति

उजुरी नं: १८६३/२००९
समितिको १०५ औं सत्र जुलाई ९—२७, २०१२ मा ग्रहण गरिएको अभिमत

पेश गर्ने:	देव बहादुर महर्जन (कानूनी सल्लाहकार मन्दिरा शर्मा, एड्भोकेसी फोरम, नेपालद्वारा प्रतिनिधित्व गरिएको)
पीडित:	उजुरीकर्ता, निजको पत्नी तथा आमाबाबु
पक्ष राष्ट्र:	नेपाल
उजुरी मिति:	डिसेम्बर ३१, २००८ (शुरूमा पेश गरिएको)
सन्दर्भ सामग्रीहरूः	फेब्रुअरी १९, २००९ मा पक्ष राष्ट्रलाई पठाइएको विशेष प्रतिवेदकको नियम ९७ अन्तर्गतको निर्णय (कागजातको रुपमा जारी नभएको)
अभिमत ग्रहण गरिएको मिति:	जुलाई १९, २०१२
विषयवस्तु:	कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) को सदस्यता लिएको आशंकामा भूतपूर्व शिक्षकलाई स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गरिएको, अज्ञात रुपमा हिरासतमा राखिएको र निज उपर यातनाजन्य कार्य गरिएको सम्बन्धी
सारभूत विषयः	स्वेच्छाचारी पक्राउ र हिरासत, यातना तथा अमानवीय व्यवहार, अज्ञात हिरासत, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य, हिरासतको अवस्था र प्रभावकारी कानूनी उपचारको अधिकार
कार्यविधिगत विषय:	घरेलु उपचारको उपभोग नगरिएको
प्रतिज्ञापत्रको धाराहरू:	धारा २ को प्रकरण ३ एवम् धारा ७, ९, र १० समेत स्वेच्छिक प्रोटोकलका धाराहरूः धारा ५ को प्रकरण २(ख) (अनुसूची)

अनुसूची

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण ४ अन्तर्गत देहायको उजुरीका सम्बन्धमा मानव अधिकार समितिले ग्रहण गरेको अभिमत (Views) (१०५ औं सत्र)

उजुरी नं: १८६३/२००९*

पेश गर्ने: देव बहादुर महर्जन (कानूनी सल्लाहकार मन्दिरा शर्मा, एड्भोकेसी फोरम, नेपालद्वारा प्रतिनिधित्व गरिएको)

पीडित: उजुरीकर्ता, निजको पत्नी तथा आमाबाबु

पक्ष राष्ट्रः नेपाल

उजुरी मिति: डिसेम्बर ३१, २००८ (शुरूमा पेश गरिएको)

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको धारा २८ अन्तर्गत स्थापित मानव अधिकार समितिको जुलाई १९, २०१२ मा बसेको बैठकले,

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकल अन्तर्गत देव बहादुर महर्जनले मानव अधिकार समिति समक्ष पेश गरेको उजुरी नं. १८६३/२००९ को उजुरी उपर विचार विमर्श गरी,

समितिलाई उजुरीकर्ता र पक्ष राष्ट्रद्वारा उपलब्ध गराइएका सबै लिखित सूचनालाई दृष्टिगत गर्दै,

देहायको अभिमत ग्रहण गरेको छ:

---

* प्रस्तुत उजुरीको छानबीन प्रक्रियामा समितिका देहाय बमोजिमका सदस्यहरुको सहभागिता रहेको थियो: श्री यदवेन अचौर, श्री लाजहारी बुजिद, श्री क्रिष्टिन चनेट, श्री कर्नेलिस फ्लिनटरमान, श्री युजी इवाशावा, श्री वाल्टर कलिंन, श्री गेराल्ड एल. न्युम्यान, श्री माइकल ओफ्लाहेर्टी, श्री राफल रिभास पोसाडा, श्री नीगेल रोडले, श्री फेवियन ओमार साल्भिओली, श्री मरत सारसेसवेभ, श्री क्रिष्टर थेलिन तथा श्री मार्गो वाटरभल।

स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण ४ अन्तर्गतको अभिमत

१. डिसेम्बर ३१, २००८ मा दिइएको अनुसूचीको को उजुरीकर्ता सन् १९७२ मार्च २२ मा जन्मिएका नेपाली नागरिक देव बहादुर महर्जन हुन्। उनले प्रतिज्ञापत्रको धारा २ र यसको प्रकरण ३ का साथसाथै धारा ७, ९ र १० अन्तर्गत उनका अधिकारहरू नेपालले उल्लंघन गरेको आरोप लगाएका छन्। उनले पक्ष राष्ट्रले प्रतिज्ञापत्रको धारा ७ अन्तर्गत उनको परिवारका अधिकारहरू पनि उल्लंघन गरेको दाबी गरेका छन्। पक्ष राष्ट्रले प्रतिज्ञापत्र तथा स्वेछिक प्रोटोकलमा मे १४, १९९१ मा सम्मिलन गरेको थियो। उजुरीकर्ताको प्रतिनिधित्व मन्दिरा शर्मा (एडभोकेसी फोरम नेपाल) द्वारा गरिएको छ ।

उजुरीकर्ताद्वारा प्रस्तुत तथ्य

२.१ सन् २००३ नोभेम्बर १५ को राती उजुरीकर्ता उनकी पत्नी तथा आमाबाबु काठमाडौंस्थित आफ्नो घरमा सुतिरहेको अवस्थामा शाही नेपाली सेनाका सैनिकहरू घरभित्र प्रवेश गर्नका लागि निजको ढोका तोडफोड गरे। ती सिपाहीहरूले उजुरीकर्तालाई उनको कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) सँग सम्बद्ध भाइको बारेमा सोधपुछ गरे। ती सिपाहीले उजुरीकर्ताको घरको खानतलासी लिए र उनीहरुले निज, निजको परिवार र सम्पत्तिमा कुनै हानी नोक्सानी नपुऱ्याएको व्यहोरा उल्लेख गरिएको एउटा कागजमा हस्ताक्षर गर्नका लागि अनुरोध गरे। साथै, उनलाई एक हप्ताभित्र आफ्नो भाइ कहाँ रहेका छन् भन्ने बारेमा कुनै एक सैनिक अधिकृतलाई जानकारी गराउने समेत अनुरोध गरे। भाइको अवस्थितिको बारेमा जानाकरी नभएता पनि उजुरीकर्ताले उक्त अनुरोध बमोजिम काम गरे। त्यसको ४/५ दिनपछि उजुरीकर्ताको घरमा सशस्त्र प्रहरी बल[१] ले खानतलासी लियो र उनको भाइको बारेमा सोधपुछ गऱ्यो। त्यसको लगत्तै ४, ५ दिनपछि बन्दुकसहित आएका सादा पोसाकधारी व्यक्तिहरूले पुनः निजको घरको खानतलासी गरे। यी कुनै पनि खानतलासी गर्दा उजुरीकर्तालाई खानतलासी पूर्जी दिइएको थिएन।

२.२ नोभेम्बर २६, २००३ को का दिन शाही नेपाली सेनाका केही सादा पोशाक र केही बर्दीधारी सैनिक सिपाहीले उजुरीकर्तालाई निजको घरबाट पक्राउ गरे। उनीहरूले उजुरीकर्तालाई उनको दिदीको घरमा लग्न भने जहाँ उनको भाइ रहेको हुनसक्ने शङ्का

[१] उजुरीकर्ताका अनुसार सशस्त्र प्रहरी बल सन् २००१ मा स्थापित एक अर्धसैनिक बल हो।

गरेका थिए। तत्पश्चात उनलाई काठमाडौंस्थित छाउनी सैनिक ब्यारेकमा बन्दी बनाइयो, जहाँ भर्खर पक्राउ गरिएका उनका बैनी ज्वाइँ (आर.एम.) लाई राखिएको कोठामा सँगै राखियो। उजुरीकर्तालाई कुनै पक्राउ पुर्जी दिइएको थिएन, न त पक्राउ गर्नुको कारण नै। पक्राउ गरिएको आठ महिनापछि जुलाई २९, २००४ का दिन उनलाई ९० दिनको आतङ्ककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन[२] अन्तर्गत निवारक नजरबन्दको आदेश दिइएको थियो। यो आदेशको म्याद अक्टोबर २६, २००४ का दिन समाप्त भएको थियो ।नोभेम्बर १, २००४ का दिन काठमाडौं जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले निवारक नजरबन्द आदेशमा हस्ताक्षर गरी उजुरीकर्तालाई सार्वजनिक सुरक्षा ऐन[३] अन्तर्गत हिरासतमा राख्ने अख्तियारी दिए ।

२.३ उजुरीकर्तालाई नोभेम्बर २६, २००३ देखि सेप्टेम्बर १७, २०१४ सम्म छाउनी ब्यारेकमा बन्दी बनाइएको थियो त्यसपछि उनलाई सुन्दरीजलस्थित आधिकारिक बन्दी केन्द्रमा स्थानान्तरण गरियो। पहिलो १० महिनाको अवधिमा अधिकांश समयमा उजुरीकर्तालाई छाउनी ब्यारेकमा अत्यधिक भिड रहेको, जुम्राले ग्रसित कोठामा राखिएको थियो, जहाँ उनी पातलो ब्ल्याङ्केटमा सुत्नुपर्थ्यो। निजलाई सरसफाईमा सिमित पहुँच दिइएको थियो र १० महिनाको अवधिमा उनलाई मात्र तीन पटक नुहाउन दिइएको थियो। उक्त अवधिमा उजुरीकर्तालाई कि आँखामा पट्टी बाँधिएको हुन्थ्यो कि त जमीनमुनि मात्र हेर्न मिल्ने गरी टाउकामा छत (हुट) लगाइएको हुन्थ्यो। यसका अतिरिक्त, उनलाई यस अवधिमा आफ्नो साथी, परिवारका सदस्य तथा कानून व्यवसायी कसैसँग पनि सम्पर्क गर्न दिइएन। रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिका सदस्यहरूको भ्रमणको समयमा उजुरीकर्तालाई अर्कै कोठामा लुकाएर राखिएको थियो जसले गर्दा उनले ती सदस्यसँग सम्पर्क वा कुरा गर्न पाएनन्। तथापि, अगस्त १७, २००४ का दिन अन्य कैदीसँगै उजुरीकर्ताले पनि रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समितिलाई यातना तथा हिरासतको अवस्थावारे सजग गराउँदै पत्र लेखेका थिए। साथै, यस अवधिभर उजुरीकर्तालाई सैनिक

---

[२] आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्क कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐनको दफा ९ अनुसार कुनै काम कुरा गर्नबाट कुनै व्यक्तिलाई रोक्नु पर्ने विश्वास गर्न सकिने आधार भएमा सुरक्षा अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिलाई पूरा एक वर्षसम्म कुनै ठाउँमा नजरबन्द राख्ने आदेश जारी गर्न सक्नेछ।

[३] सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा ३(१) बमोजिम नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्थामा तत्काल खलल पर्न सक्ने कुनै काम कुरा गर्नबाट कुनै व्यक्तिलाई रोक्नु पर्ने उचित र पर्याप्त आधार भएमा स्थानीय अधिकारीले निजलाई कुनै खास अवधिसम्म कुनै खास ठाउँमा नजरबन्द राख्ने आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

ब्यारेकमा हिरासतमा लिइएको कुरा पक्ष राष्ट्रले आधिकारिक रूपमा स्वीकार गरेको थिएन।

२.४ छाउनी ब्यारेकमा हिरासतमा रहँदा उजुरीकर्तालाई यातना दिइएको र दुर्वयवहार गरिएको थियो। पक्राउ गरिएको १६ दिनपछि उजुरीकर्तालाई लगातार ४ रातसम्म माओवादीको क्रियाकलाप र सूचिमा रहेका संदिग्ध व्यक्तिहरू, जसमध्ये केही निजले चिनेका व्यक्तिहरू पनि थिए, उनीहरूको वारेमा सोधपुछ गरिएको थियो। जब उजुरीकर्ताले आफू माओवादी नभएको जवाफ दिए, उनलाई पिठ्युँमा, खुट्टामा, पैतालामा, पिँडुल्लामा, छाती, मुख आदि संवेदनशील अङ्गमा अन्धाधुन्द पिटियो, उनलाई श्वास/प्रश्वास रोकाइ राखिथ्यो र उनको शरीरमा चिसो पानी खन्याइन्थ्यो। सोधपुछको अन्तिम दिन उजुरीकर्ताले सैनिक जवानलाई सामाजिक कार्यकर्ता (एम.एम.) को घरमा लग्न भनियो जुन सामाजिक कार्यकर्तालाई उजुरीकर्ताले आफू शिक्षकका रूपमा काम गर्दा चिनेका थिए । उनलाई उजुरीकर्ताले अह्राए बमोजिम त्यतै लगे । सैनिक ब्यारेकमा फर्कदै गर्दा, ब्यारेकको छेउमा उभिएको एक अज्ञात व्यक्तिमाथि ती सैनिकले अन्धाधुन्ध गोली चलाए र घटनास्थलमै उक्त व्यक्तिको मृत्यु भयो। तिनले उजुरीकर्तालाई यस गोली चलाएको घटनाको बारेमा कसैसँग नभन्न आदेश दिए र कसैसंग भनेमा उजुरीकर्तालाई पनि मारिदिने चेतावनी दिए। उक्त घटनापछि उजुरीकर्ता झन् भयभीत भए र आफ्नो जीवन सुरक्षाबारे अझ चिन्तित भए। सोधपुछको चौथो दिन उजुरीकर्ताले चरम पीडा महसुस गरिरहेको थिए, उनलाई ज्वरो आएको थियो र आफ्नो शरीर समेत चलाउन नसक्ने अवस्थामा थिए। सोही कोठामा हिरासतमा राखिएका उजुरीकर्ताका ज्वाइँले उजुरीकर्ताको घाउ देखेका थिए। उनका अनुसार लगातार चार रात उजुरीकर्ता पीडाले अर्को कोठामा छटपटाइरहेको सुनेका थिए। सैनिक ब्यारेकमा हिरासतमा रहेको अवधिभर उजुरीकर्ताले कुनै प्रकारको उपचार पाएनन्।

२.५ उजुरीकर्ता बेपत्ता भएपश्चात उनका परिवार र साथीहरूले उनलाई खोज्न प्रयत्न गरे। उनीहरू छाउनी ब्यारेक लगायत विभिन्न सैनिक ब्यारेक तथा प्रहरी कार्यालय धाए। सैनिक मूख्यालय लगायत विभिन्न सरकारी कार्यालय तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा पनि धाए। उनीहरूले रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समिति (आइ.सि.आर.सि.), स्थानीय मानव अधिकार सङ्गठनहरू, नेपाल वार एसोसिएसनको मानव अधिकार समिति, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग आदि कार्यालयलाई पनि गुहारे। उजुरीकर्ताका पिता उजुरीकर्ताको रिहाई, त्यो हुन नसके कम्तिमा उनको स्थिति सार्वजनिक गर्न माग गर्दै सरकारलाई

दबाब दिन धर्ना पनि बसे। तर यी लगायत अनेकौं प्रयासका बाबजुद उजुरीकर्ताको हिरासत तथा कहाँ, के, कस्तो स्थिति छ भन्ने बारे आधिकारिक जानकारी हुन सकेन। सेप्टेम्बर १७, २००४ मा सुन्दरीजलमा उनको स्थानान्तरण भएपश्चात् मात्र उजुरीकर्तालाई हिरासतमा लिएको पक्ष राष्ट्रले स्वीकार गऱ्यो र उनलाई आगन्तुकसँग भेट्ने सुविधा दिन थालियो।

२.६ उजुरीकर्ताकी बहिनीले सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरण मुद्दा दर्ता गरेपश्चात मात्र उजुरीकर्तालाई जनवरी ७, २००५ का दिन हिरासतबाट मुक्त गरियो। सर्वोच्च अदालतले उजुरीकर्तालाई खास कारण र आधारबिना नै हिरासतमा लिइएको, र निजलाई हिरासतमा लिँदा उचित कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरिएको ठहर गऱ्यो। उजुरीकर्तामाथि कुनै अपराधको अभियोग लगाइएको थिएन। उजुरीकर्ताको हिरासतमुक्त भएको तीन वर्ष बितिसक्दा पनि पक्ष राष्ट्रले उजुरीकर्ताको जबर्जस्ती बेपत्ता तथा यातनाका सम्बन्धमा कुनै अनुसन्धान तथा छानवीन गरेको पनि छैन र उजुरीकर्तालाई कुनै क्षतिपूर्ति पनि उपलब्ध गराएको छैन।

२.७ उजुरीकर्तालाई हिरासत मुक्त गरिएको दिन सुरक्षा फौजले उनलाई पुनः पक्राउ गर्ने प्रयास गरेका थिए। त्यो सम्भावनाबाट बच्न उजुरीकर्ताले दुई पटक गाडी परिवर्तन गर्नु परेको थियो। उजुरीकर्ताले यात्रा गरेको कारलाई सुरक्षा फौजले पछ्याएको र यात्रुहरूलाई झारेर सोधपुछ गरेको थियो।[४] हिरासत मुक्त भएपश्चात दुई हप्ता जति उजुरीकर्ता आफ्नो ज्यान र स्वतन्त्रताको रक्षा गर्नका लागि लुकेर बस्नुपरेको थियो । हिरासत मुक्त भएको करिब तीन चार हप्तापछि उनी यातना पीडित केन्द्र (Centre to Victims of Torture CVICT) पुगे। जब CVICT ले उनलाई अस्पताल जान सल्लाह दियो, उनले आफू चढेको गाडी सैनिक कर्मचारीले पछ्याएको देखे। सेनाद्वारा पुन पक्राउ पर्ने डरले निवेदक अस्पताल गएनन् र CVICT मा पनि फर्केनन्। हिरासतमुक्त भएको करिब ७ महिना पछिसम्म उजुरीकर्ता लामो दुरीसम्म सजिलै हिँड्न सक्दैनथे, खाना खान कठिन थियो, उच्च ज्वरोले ग्रस्त थिए र खासगरी चिसो मौसमको अवधिमा उनलाई श्वास/प्रश्वासको समस्याले अझै सताउँछ। साथै उनलाई अल्प तथा दीर्घकालीन विस्मरणको समस्या पनि भयो र यसकै परिणामस्वरूप उनले शिक्षण पेशा पनि छाड्नुपऱ्यो। सन्

[४] हेर्नुहोस् कानूनविद्को अन्तर्राष्ट्रिय आयोग (International Commission of Jurists) को नेपालको न्याय व्यवस्थाप्रतिको टिप्पणी (जुलाई ११, २०१५)। उक्त टिप्पणीले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट व्यवस्थाले स्वेच्छाचारी पक्राउ र हिरासतको घटनालाई सम्बोधन गर्न नसकेको जनाएको छ। टिप्पणी अनुसार प्रहरी तथा सैन्य निकायले बन्दीहरुलाई रिहाई हुनासाथ पुन: पक्राउ गर्ने र हिरासतमा राख्ने गर्थे।

२००८ मे २३ को स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रमाणपत्र (Medical Certificate) मा उल्लेख भए अनुसार उजुरीकर्ता निराश तथा अविघातपछि हुने तनावका लक्षण (Post- traumatic-stress disorder) बाट ग्रस्त छन्। हिरासतपूर्व यस्ता कुनै पनि लक्षणवाट उनी पीडित थिएनन् ।

२.८ उजुरीकर्तालाई जबर्जस्ती बेपत्ता गरिएपछि उनको परिवार ठूलो आर्थिक तथा मानसिक तनावबाट गुज्रनुपर्‍यो। उजुरीकर्ता घरका एक्लो कमाई गर्ने व्यक्ति थिए। लामो पिर र चिन्ताका कारण उजुरीकर्ताको श्रीमती र बाबुले स्वास्थ्य सम्वन्धी समस्या भोग्नु पर्‍यो। उनकी पत्नी उजुरीकर्तालाई पक्राउ गरिँदा मात्र आठ महिनाको गर्भवती थिइन् र उनीहरूको छोरी जन्मिदा समस्याहरू परे।

२.९ घरेलु कानूनी उपचारका उपायहरू उपयोग गरिसकेको हुनुपर्ने भन्ने प्रावधानका सम्बन्धमा उजुरीकर्ताले मानव अधिकार समितिको विधिशास्त्र (Jurisprudence) को सन्दर्भ उल्लेख गरेका छन् जस अनुसार उपचार उपयोग गरिसकेको हुनुपर्ने भन्ने नियम अनुसार उपचार प्राप्त भएको हुने सम्भावना वस्तुगत रुपमा नै नभएको कारवाही अवलम्बन गर्नुपर्छ भन्ने होइन।[५] घरेलु उपचार प्राप्त गरिसकेको हुनुपर्ने भन्ने व्यवस्थाको अभिप्राय उपचार प्राप्त हुने सम्भावना वस्तुगत रुपमा नै नभएको कारवाही अवलम्बन गर्नुपर्ने, कानूनी रुपमा (de jure) वा व्यवहारमा (de facto) उपलब्ध हुन नसक्ने र प्रतिज्ञापत्रको धारा २ को प्रकरण ३[६] अनुसार प्रभावकारी उपचार नमानिने उपचार पीडितले उपयोग गर्नुपर्ने भन्ने होइन। साथै, उजुरीकर्ताले प्रस्तुत व्यवस्था निजको प्रस्तुत उजुरीका हकमा पनि लागू हुनुपर्छ भन्ने दाबी गरेका छन्। घरेलु उपचारका बाटो निष्प्रभावी र अपर्याप्त भएको र आफू रिहाई हुँदाको समयमा भोग्नुपरेको भय र तनावका कारण ती सबै प्रावधानको उपयोग गर्न नसकिएको उजुरीकर्ताको दाबी छ। उजुरीकर्ताको तर्क के छ भने यातना[७],दुर्व्यवहार, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य तथा अज्ञात हिरासत आदि अपराधलाई नेपालको फौज्दारी कानूनले अपराधीकरण गरेको छैन। यातना, अमानवीय व्यवहार तथा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलाई संविधानले सम्बोधन गरेतापनि यी कार्यलाई कसूरको रुपमा परिभाषित गर्ने कानून छैन। तसर्थ, उक्त अपराधलाई कानूनद्वारा दण्डित नगरिएको

---

[५] हेर्नुहोस् उजुरी नं २१०/१९८६ *Pratt and Morgan v. Jamaica,* अप्रिल ६, १९८९ मा पारित अभिमत, प्रकरण १२.३

[६] हेर्नुहोस् उजुरी नं ८४/१९८१ *Dermit Barbato v. Uruguay* , फेब्रुअरी २७, १९८१ मा पारित अभिमत, प्रकरण ९.४

[७] यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायसम्बन्धी विशेष प्रतिवेदकको प्रतिवेदन: Manfred Nowak, Mission to Nepal, E/CN.4/2006/6/Add.5, जनवरी ९,२००६, प्रकरण १४

अवस्थामा न उजुरीकर्ताले प्रहरीमा उजुरी गर्न सके न त प्रहरी आफैंले यो मुद्दामा छानविन गर्न सक्यो। उजुरीकर्ताले प्रहरी समक्ष वा जिल्ला अदालतमा आक्रमण, अमानवीय हिरासत आदि कम गम्भीर मुद्दा प्रस्तुत गर्न सक्थे। तर त्यसरी मुद्दा दायर गर्दा पनि कुनै प्रकारको कानूनी उपचार प्राप्त हुने सम्भावना कम रहन्थ्यो किनकि ती निकायले उजुरीकर्ताले भोग्नुपरेको पीडाको गाम्भीर्यता बुझ्दैनथे। त्यसमाथि, नोभेम्बर २००३ मा नेपाल प्रहरी, शाही नेपाली सेनाको कमान्ड अन्तर्गत थियो। उजुरीकर्ताको तर्क के पनि छ भने सैनिक ऐन, २०१६ तथा नयाँ सैनिक ऐन, २०६३ ले सैनिक कर्मचारीले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्ने सिलसिलामा लिएका कुनै पनि कदमको सुरक्षा गरेको छ। यातना तथा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको सवालमा पनि उक्त कुरा लागू हुन्छ। आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश, २००४ को हकमा पनि सोही कुरा लागू हुने उजुरीकर्ताको तर्क छ। सोही अध्यादेश अन्तर्गत उजुरीकर्तालाई जुलाई २९ देखि अक्टोबर २६, २००४ सम्म हिरासतमा राखिएको थियो ।

२.१० सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दा दर्ता गर्न पनि सम्बन्धित निकायले आधिकारिक रूपमा उनको पक्राउ तथा हिरासतको पुष्टि गरेपछि मात्र सम्भव हुने उजुरीकर्ताको दाबी छ। साथै, सम्बन्धित निकायले पक्राउ गरेको पुष्टि नगर्दासम्म सामान्य रुपमा सर्वोच्च अदालतले मुद्दा अस्वीकार गर्ने अभ्यास रहेको पनि उनको दाबी छ। साथै, सैनिक ब्यारेकमा रहँदा उजुरीकर्तालाई आफूलाई मद्दत गर्न सक्ने कुनै व्यक्ति तथा संस्थाको सम्पर्कबाट बञ्चित गरिएको, न्यायाधीश समक्ष प्रस्तुत नगरिएको र चिकित्सकलाई भेट्ने सुविधा नदिइएको कारणले गर्दा उनलाई हिरासतमा राखिएको अवधिमा उनले आफ्नो हिरासत विरूद्ध कानूनी उपचारको कुनै मार्ग अवलम्बन गर्न सकेनन्।

२.११ नोभेम्बर २७, २००३ मा उजुरीकर्ताका भाइले नेपालमा मानव अधिकार सङ्गठन नामक स्थानीय गैरसरकारी संस्थामा उजुरीकर्ताको रिहाईका लागि निवेदन गरे। उक्त सङ्गठनले डिसेम्बर १, २००३ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा[८] उक्त विवरण पठायो। तर यस सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले लिएको कुनै कदमबारे उजुरीकर्तालाई जानकारी छैन। मार्च ७, २००८ मा उजुरीकर्ताले पुनः मानव अधिकार आयोगमा सम्पर्क

[८] नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरुको अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय समिति सम्बन्धी पेरिस सिद्धान्त अनुसरण गर्ने क वर्गको मान्यता प्राप्त राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था हो।

गरी क्षतिपूर्तिका लागि आग्रह गर्ने निर्णय गरे। तर नोभेम्बर २००८ मा उनलाई आफ्नो निवेदन उपर कुनै कारबाई नभएको अनौपचारिक रुपमा जानकारी दिइयो। मानव अधिकार आयोगले उनको उजुरी उपर अनुसन्धान गरेकै भएता पनि मानव अधिकार आयोगले सम्बन्धित निकायमा कारवाहीको सिफारिस गर्न सक्ने तर आफ्नो निर्णयहरू कार्यान्वयन गराउन नसक्ने भएको हुँदा उक्त संस्थाले आफूलाई उपयुक्त न्याय तथा राहत प्रदान गर्न सक्दैनथ्यो भन्ने उजुरीकर्ताको भनाई छ।[१]

२.१२ साथै, हिरासतमा गलत नियतका साथ राखिएको ठहर भएमा मात्र सम्बन्धित कर्मचारी उपर विभागीय कारबाई र पीडितलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था भएको सार्वजनिक सुरक्षा ऐन (जस अन्तर्गत उजुरीकर्तालाई नोभेम्बर १, २००४ देखि जनवरी ७, २००५ सम्म हिरासतमा राखिएको थियो) मा पीडितलाई उपचार गर्ने प्रावधान अपर्याप्त रहेको उजुरीकर्ताको भनाई छ। साथै, यस्तो उपचारका लागि उजुरी दिनुपर्ने ३५ दिनको हदम्यादको प्रावधान छ। उजुरीकर्ताका अनुसार आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐनको हकमा पनि उक्त कुरा लागू हुन्छ। दुवै ऐनले एक वर्षसम्मको निवारक नजरबन्दको अनुमति दिन्छ जसका कारण उजुरीकर्ताले क्षतिपूर्तिका लागि मात्र दाबी गर्न सक्थे, न कि रिहाइका लागि। त्यो पनि सम्बन्धित निकायले बद्रियत पूर्वक कार्य गरेको स्थापित गर्न सकेमा मात्र।

२.१३ यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ ले फौज्दारी जवाफदेहिताको व्यवस्था नगरी अधिकतम रू १,००,०००/- बराबरको क्षतिपूर्तिको मात्र व्यवस्था गरेको छ भन्ने उजुरीकर्ताको दाबी छ। यातना दिइएको वा हिरासतबाट मुक्त भएको ३५ दिनभित्र उजुर गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान छ। साथै, उक्त उजुरी गलत नियतबाट गरिएको वा आधारहीन ठहरिए उजुरीकर्तालाई जरिवाना पनि हुनसक्छ । उजुरीकर्ताको पुनः पक्राउ हुनसक्ने तथा प्रतिशोधको भय जायज भएको र कानूनी उपचार स्वयंमा अपर्याप्त प्रकृतिको रहेको अवस्थामा घरेलु कानूनी उपचार उपयोग गरिसकेको हुन जरूरी नभएको उजुरीकर्ताको दाबी छ ।

उजुरी

[१] नेपालका लागि OHCHR का सहायक प्रतिनिधि ज्योति साङ्गेराले जुलाई ३, २००८ मा याता पीडितको सहायता सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दिवसमा प्रस्तुत गरेको स्वागत मन्तव्य हेर्नुहोस्।

३.१ उजुरीकर्ता आफू बलपूर्वक बेपत्ताको[१०]कार्यबाट पीडित भएको दाबी गरेका छन्। उनको विचारमा यस्तो प्रकारको बेपत्तालाई परिभाषित गर्ने प्रमुख आधार भनेको 'हिरासतमा लिइएको व्यक्तिलाई कानूनी सुरक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर राखिनु हो।[११] उनले आफूलाई नोभेम्बर २६, २००३ देखि सेप्टेम्बर १७, २००४ सम्म छाउनी ब्यारेकमा अज्ञात हिरासतमा राखिएको कारणबाट धारा ७ का साथसाथै धारा २ को प्रकरण १[१२] को प्रावधान उल्लंघन भई त्यसबाट पीडित भएको दाबी गरेका छन्।[१३] उनले यो कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् कि उनलाई ब्यारेकमा भ्रमणमा आउने रेडक्रसका प्रतिनिधिबाट लुकाएर राखिएको कारणले समेत उनलाई बाह्य संस्थासँगको सम्पर्कबाट सक्रिय रुपमा बञ्चित गरियो र सुन्दरीजल हिरासत केन्द्रमा स्थानान्तरण नहुन्जेलसम्म उनको हिरासतको औपचारिक रूपमा पुष्टि गरिएन ।

३.२ उजुरीकर्ताले यो पनि उल्लेख गरेका छन् कि उनलाई लगातार चार रातसम्म शाही नेपाली सेनाका सिपाहीले माओवादी गतिविधिबारे सूचना प्राप्त गर्न शारीरिक तथा मानसिक दुवै यातना दिए र यसैको कारणले उनी एक पटक बेहोस पनि भएका थिए, उच्च ज्वरो र पीडाका कारण उनी केही समय सम्म हिँडडुल गर्न असमर्थ रहे र अझै पनि लामो दूरीको पैदल यात्रा गर्न असमर्थ छन्। यसका साथै, सैनिक ब्यारेकमा हिरासतको अवधिमा उनलाई जथाभावि कुटपिट गर्ने, बुटले कुट्ने र ठोक्ने गरियो, मार्ने धम्की दिइयो, अश्लील गालीगलौज गर्ने गरियो र मारिने भयले उनी सधैं ग्रस्त रहन्थे। उजुरीकर्ताले यस्तो कार्यलाई धारा ७ को प्रावधान विपरीतको यातना वा कम्तिमा पनि क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार हो भनी दाबी गरेका छन्। उनले यो पनि दाबी गरेका छन्

---

[१०] सबै व्यक्तिलाई बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यबाट संरक्षण गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा २ हेर्नुहोस्।

[११] बलपूर्वक वा इच्छा विपरित बेपत्ता पारिएका सम्बन्धी कार्यदल, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको परिभाषा उपर सामान्य टिप्पणी।

[१२] हेर्नुहोस् उजुरी नं ५४०/१९९३, *Ana Rosario Celis Laurearou v. Peru* , मार्च २५, १९९६मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ८.५।

[१३] हेर्नुहोस् उजुरी नं १४६९/२००६, *Sharma v. Nepal* , अक्टोबर २८, २००८ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ७.२, उजुरी नं १०७/१९८१, *Quenteros Almeida v. Uruguay,* जुलाई २१, १९८३ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण १३, उजुरी नं ४४०/१९९०, *El- Megreisi v. Libyan Arab Jamahiriya,* अप्रिल २३,१९९४ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ५.४, उजुरी नं ४५८/१९९१, *Mukong v. Cameroon* , जुलाई २१, १९९४ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.४, उजुरी नं ४२८/१९९०, *Bozize v. Central African Republic,* , अप्रिल ७, १९९४ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ५.२, उजुरी नं ९५०/२०००, *Sarma v. Sri Lanka,* जुलाई १६, २००३ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.५, उजुरी नं ५४०/१९९३, *Celis Laureano v. Peru,* मार्च २५, १९९६ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ८.३-८.५, उजुरी नं ५४२/१९९३, *Katombe Tshishimbi v. Zaire,* अप्रिल १६, १९९६ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ५.५ ।

कि हिरासत अवधिभर उनलाई स्वास्थ्योपचारबाट वञ्चित गरिएको हुंदा धारा ७ तथा धारा १० को प्रकरण १[१४] को उल्लङ्घन भएको छ ।

३.३ उडुस, उपियाँ भएको साँघुरो कोठामा राखिनु, हिरासत अवधिभर पट्टी बाँधिनु वा दृष्टिबन्द गरिनु, हिरासतको पहिलो दुई महिनाको अवधिसम्म पर्याप्त खाना नदिनु र हिरासतको पुरा अवधिभरमा मात्र तीन पटक नुहाउने सुविधा दिनु अमानवीय व्यवहार भएको र उक्त कार्य धारा ७[१५] र १०[१६] को विपरीत भएको उजुरीकर्ताको दाबी छ। यसका अतिरिक्त, उजुरीकर्ताले मानव अधिकार समितिको धारा १० को सामान्य टिप्पणीलाई[१७] उद्धृत गर्दै आफ्नो हिरासतको अवस्था अति दयनीय, तुच्छ भएको र कैदीसँग व्यवहार गर्दा पालन गर्नुपर्ने न्यूनतम मानवीय मर्यादाको पालना नभएको दाबी गर्छन्। तसर्थ पक्ष राष्ट्रले धारा १० उल्लङ्घन गरेको उनले दाबी गरेका छन्।

३.४ उजुरीकर्ताले थप दाबी गरेका छन् कि विभिन्न समयमा सूचना दिंदा पनि पक्ष राष्ट्र उजुरीकर्ताको उजुरी उपर अनुसन्धान गरी जिम्मेवार व्यक्तिलाई कारबाई गर्नुपर्ने दायित्व पालन गर्न असफल भएकोले[१८] धारा ७ को साथसाथै धारा २ को प्रकरण ३ मा उल्लिखित कर्तव्यको पनि उल्लंघन गरेको उनको दाबी छ।

३.५ साथै, उजुरीकर्तालाई बेपत्ता पारिएको घटना र उनको अज्ञात स्थितिले उनको परिवारमा उत्पन्न गरेको दुःख र पीडाका लागि पक्ष राष्ट्र प्रत्यक्ष रुपमा जिम्मेवार भएको र यस कार्यबाट उनको परिवारका सदस्यहरूको हकमा धारा ७ को उल्लंघन भएको उजुरीकर्ताको दाबी छ।[१९]

---

[१४] सामान्य टिप्पणी संख्या २०, धारा ७, प्रकरण ११ हेर्नुहोस्।

[१५] हेर्नुहोस् उजुरी नं २६५/१९८७, *Vuolanne v. Finland*, अप्रिल ७, १९८९ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.२।

[१६] हेर्नुहोस् उजुरी नं ४५८/१९९१, *Mukong v. Cameroon*, जुलाई २१, १९९४ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.३

[१७] सामान्य टिप्पणी संख्या २१, धारा १०, प्रकरण ३ हेर्नुहोस्।

[१८] सामान्य टिप्पणी संख्या २७, धारा ७, प्रकरण १४ हेर्नुहोस्।

[१९] हेर्नुहोस् उजुरी नं १०७/१९८१, *Quenteros Almeida v. Uruguay,* जुलाई २१, १९८३ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण १४, उजुरी नं १४६९/२००६, *Sharma v. Nepal* , अक्टोबर २८, २००८ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ७.९ र उजुरी नं ९५०/२०००, *Sarma v. Sri Lanka,* जुलाई १६, २००३ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.५

३.६ नोभेम्बर २६, २००३ देखि जुलाई २५, २००४ र अक्टोबर २६, २००४ देखि नोभेम्बर १, २००४ सम्म अनधिकृत रूपमा[२०] राष्ट्रिय कानूनद्धारा स्थापित प्रक्रिया उल्लंघन गरी आफूलाई हिरासतमा राखी पक्ष राष्ट्रले धारा ९ को प्रकरण १ को उल्लङ्घन गरेको उजुरीकर्ताले उल्लेख गरेका छन्।[२१] उजुरीकर्ताले आफूलाई पक्ष राष्ट्रले जुलाई २९, २००४ मा आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन अन्तर्गत हिरासतको आदेश दिनु पूर्व उनलाई पक्राउ गर्नुको कानूनी आधारको बारेमा जानकारी नदिई हिरासतमा राखिएकोले पक्ष राष्ट्रले धारा ९ को प्रकरण २ को उल्लघंन गरेको भन्ने दाबी पनि गरेका छन्। पक्ष राष्ट्रले आफूलाई हिरासतमा लिएपछि तुरून्त स्वतन्त्र न्यायिक निकाय समक्ष नल्याएको कारणले उनलाई आफ्नो हिरासतविरूद्ध कानूनी उपचारबाट वञ्चित गराएको हुँदा धारा ९[२२] को प्रकरण ३ र ४ को उल्लङ्घन गरेको उजुरीकर्ताले उल्लेख गरेका छन्। उजुरीकर्ताले आफूलाई अज्ञात अवस्थामा र कुनै सूचना वा जानकारी नदिई हिरासतमा राखी उनलाई क्षतिपूर्ति लगायतका प्रभावकारी कानूनी उपचारबाट बञ्चित गराएकोले धारा ९ को प्रकरण ५ को साथै धारा २ को प्रकरण ३ को पनि उल्लंघन भएको उनले जिकिर गरेका छन्।

३.७ अन्त्यमा, उजुरीकर्ताले बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको कार्य र यातना तथा दुर्व्यवहारलाई अपराधीकरण गर्ने कानूनी व्यवस्था नहुँदा पक्ष राष्ट्र उजुरीकर्ताको उजुरी उपर अनुसन्धान गर्न अनिच्छुक वा असक्षम भएको तथा थुनुवाहरू सम्बन्धी समुचित र यथार्थ अभिलेख नभएका कारणबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन दायर गर्ने सम्भावना न्यूनीकरण भएको हुँदा धारा २ को प्रकरण ३ को स्वयंमा उल्लघंन[२३] भएको भन्ने उजुरीकर्ताको दाबी छ।

---

[२०] उजुरीकर्तालाई जुलाई २९, २००४ देखि अक्टोबर २६, २००४ सम्म आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन अन्तर्गत ९० दिन हिरासतमा राखिएको थियो। नोभेम्बर १, २००४ देखि जनवरी १७, २००५ सम्म (रिहाइ हुँदाको दिन) सार्वजनिक सुरक्ष ऐन अन्तर्गत हिरासतमा राखिएको थियो।

[२१] उजुरी नं ९५०/२०००, *Sarma v. Sri Lanka,* जुलाई १६, २००३ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.४ हेर्नुहोस्।

[२२] सामन्य टिप्पणी संख्या ८, धारा ९, प्रकरण ४ हेर्नुहोस्।

[२३] हेर्नुहोस् उजुरी नं १४६९/२००६, *Sharma v. Nepal* , अक्टोबर २८, २००८ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९, उजुरी नं ९९२/२००१, *Saker v. Algeria* , अप्रिल २४, २००६ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ९.१२, उजुरी नं ९०/१९८१, *Luyeye Magana ex- Philiberi v. Zaire* , मार्च ३०, १९८१ मा ग्रहण अभिमत, प्रकरण ८, सामान्य टिप्पणी संख्या ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी कर्तव्यको प्रकृति, CCPR/C/21/Rev.1/Add 13, मे २६, २००४, प्रकरण १५।

उजुरीको ग्राह्यता (Admissibility) र मुख्य कानूनी प्रश्न (Merits) का सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रको धारणा

४.१ पक्ष राष्ट्रले उजुरीकर्तालाई जुलाई २९, २००४ मा पक्राउ गरी सेप्टेम्बर १७, २००४ मा सुन्दरीजलस्थित हिरासत केन्द्रमा पठाइएको कुरा अप्रिल २७, २०१० मा स्वीकार गरेको छ।पक्ष राष्ट्रले त्यस बखत उजुरीकर्तालाई यातना दिइएको कुनै प्रमाण नभएको तथा हिरासत केन्द्रमा बुझाइएको हस्तान्तरण पत्रमा यातना दिइएको भन्ने आरोपका सम्वन्धमा कुनै कैफियत उल्लेख नभएको दाबी गरेको छ। साथै तत्कालीन १९९० को संविधान (२०४७ सालको संविधान) तथा हाल प्रचलनमा रहेको यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनमा यातना विरूद्ध क्षतिपूर्ति तथा संवैधानिक उपचारको व्यवस्था भएको कुरा उल्लेख छ। पक्ष राष्ट्रले विश्वास दिलाउछ कि यस प्रकारको कुनै मुद्दा दायर भएको भए सरकारी निकायले घरेलु कानूनी उपचार प्रक्रियाको सम्मान र सहयोग गर्ने थियो। अदालतले यातना दिइएको कुराको पुष्टि गरेमा पक्ष राष्ट्रले पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउन सक्ने साथै दोषीविरूद्ध कारबाही सिफारिस गर्न सक्ने भनी पक्ष राष्ट्रले उल्लेख गरेको छ। सैनिक निकायले अदालत तथा अन्य साधिकार निकायबाट कुनै सूचना प्राप्त नगरेको हुनाले उजुरीकर्ताले घरेलु कानूनी उपचार प्रक्रियाहरूको उपयोग गर्न सकेका छैनन् भन्ने पक्ष राष्ट्रको भनाई छ ।

४.२ जुलाई १६, २०१० मा पक्ष राष्ट्रले थप धारणा प्रस्तुत गर्दै उजुरीकर्ताका केही गतिविधि शान्ति र सार्वजनिक सुरक्षा खलल गर्ने प्रकारको भेटिएकाले सोधपुछका लागि जुलाई २९, २००४ मा हिरासतमा लिएको कुरा पुन: उल्लेख गरेको छ। उनलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालयको आदेश मुताविक सेप्टेम्बर १७, २००४ मा सुन्दरीजलस्थित हिरासत केन्द्रमा स्थानान्तरण गरी त्यहाँ निवारक नजरबन्दमा राखिएको थियो। सर्वोच्च अदालतको फैसला अनुसार जनवरी ५, २००५ का दिन उजुरीकर्तालाई रिहाई गरिएको थियो।

४.३ सम्बन्धित दस्तावेजहरूमा यातना सम्बन्धी कुनै अभिलेख नभएको हुँदा उजुरीकर्ताले आफूमाथि यातना दिइएको भनी लगाएको आरोप आधारहीन भएको पक्ष राष्ट्रको भनाई छ। साथै, पीडितको परिवारको उमेर पुगेको कुनै व्यक्ति वा निजको कानून व्यवसायीले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्ने र त्यस्तो निवेदन परेकोमा अदालतले तीन दिनभित्र थुनामा रहेको व्यक्तिको शारीरिक वा मानसिक जाँच गराउन आदेश दिन

सक्ने व्यवस्था रहेको पक्ष राष्ट्रले उल्लेख गरेको छ। यद्यपि, उजुरीकर्ताको सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रले यस्ता प्रकारको उजुरी गरिएको अभिलेख नपाएको बताएको छ। उजुरीकर्ताकी बहिनीले दायर गरेको बन्दीप्रत्यक्षीकरण रिटमा पनि यातनाको बारेमा कुनै उल्लेख नभएको पक्ष राष्ट्रले उल्लेख गरेको छ। साथै, उजुरीकर्ता तथा उनका नातेदारले क्षतिपूर्तिका लागि कुनै उजुरी नगरेको भन्ने भनाई पनि पक्ष राष्ट्रको छ। तसर्थ, उजुरीकर्ताको दाबी सत्यमा आधारित नभएको पक्ष राष्ट्रको जिकीर छ। सर्वोच्च अदालतको आदेश लगत्तै उजुरीकर्तालाई हिरासत मुक्त गरिएको र तत्पश्चात् उजुरीकर्ता स्वतन्त्र जीवन निर्वाह गर्दै आएको पाइएको छ। साथै अभियोग लगाइए अनुसार दुर्व्यवहार तथा यातनाविरूद्ध कुनै क्षतिपूर्ति तथा परिपूरणको लागि निजले कुनै पहल नगरेको भन्ने पनि पक्ष राष्ट्रको भनाई छ ।

४.४ तत्कालीन संविधान, २०४७ तथा यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ मा यातना विरूद्ध कानूनी उपचारको व्यवस्था भएको कुरा पक्ष राष्ट्रले पुनः उल्लेख गरेको छ। २०४७ को संविधानको धारा १४ को उपधारा ४ मा 'अनुसन्धान तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरू कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन र त्यस्तो गरिएको व्यक्तिलाई कानुनले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिइनेछ' भनी उल्लेख छ। यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार कुनै व्यक्तिलाई थुनामा राखिँदा यातना दिइएको भए यातना दिइएको वा थुनामुक्त भएको ३५ दिनभित्र जिल्ला अदालतमा उजुरी दर्ता गर्न सकिन्छ। यदि पीडितको मृत्यु भएको वा उजुरी गर्न नसक्ने अवस्थामा भए पीडितको पक्षमा उनका नातेदार वा कानून व्यवसायीले त्यस्ता उजुरी पेश गर्न सक्छन्। अदालतले अभियोग ठहर गरेमा रू. १ लाख बराबरको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न सक्ने र त्यस्तो कार्यमा संलग्न सरकारी कर्मचारी विरूद्ध विभागीय कारवाहीको आदेश दिने व्यवस्था छ। पक्ष राष्ट्रले यो पनि उल्लेख गरेको छ कि न्यायपालिकाले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय दुवै क्षेत्रमा सशस्त्र द्वन्द्व र राजनैतिक प्रतिकूलतका बाबजुद आफ्नो दायित्व स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा सम्पादन गरेको कुरा स्थापित भइसकेको छ। सक्षम अदालतको आदेशवाट उजुरीकर्ताको रिहाई भएको कुराका प्रमाण प्रस्तुत उजुरीलाई नै लिन सकिन्छ। तर उजुरीकर्ताले अदालत समक्ष कानूनी उपचारका लागि कुनै प्रयास नगरेको हुँदा पक्ष राष्ट्रले यातना दिएको भन्ने

उनको आरोप स्थापित हुन नसक्ने भई उजुरी खारेज हुनुपर्दछ भन्ने पक्ष राष्ट्रको भनाई छ।

४.५ पक्ष राष्ट्रले उजुरीकर्ता शिक्षक भएको कारणले नभई तत्कालीन अवस्थामा निषेधित गतिविधिमा संलग्न भएको कारण पक्राउ गरिएको प्रष्टयाएको छ । साथै, सुरक्षा सेवाहरूमा छुट्टै मानव अधिकार इकाईका रहेको तथा उक्त इकाई सदस्यहरूलाई नेपालस्थित मानव अधिकार उच्च आयुक्तको कार्यालय लगायतका सङ्गठनले समय समयमा विभिन्न तालिम प्रदान गर्ने गरेको पनि पक्ष राष्ट्रको कथन छ। साथै सुरक्षा निकाय उपर शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने जिम्मेवारी थपिएको अवस्थामा आधारहीन अभियोगको आधारमा ती सुरक्षा निकाय उपर अभियोग लगाउनु प्रत्युत्पादक हुने पक्ष राष्ट्रको भनाई छ। पक्ष राष्ट्रले मानव अधिकारप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध तथा देशका सम्पूर्ण जनतालाई समान हिसाबले कानूनको रक्षाको प्रत्याभूति गराएको तथा हरेक नागरिकलाई कानूनद्वारा स्थापित न्यायिक तथा प्रशासनिक प्रक्रिया अनुसार कानूनी उपचार लिने अवसर प्रदान गरेको जनाएको छ। साथै, मानव अधिकार समितिसँग रचनात्मक रूपमा सहकार्य गर्ने प्रतिबद्धता पनि पक्ष राष्ट्रले पुनःव्यक्त गरेको छ। माथि उल्लिखित कारणले प्रस्तुत उजुरी खारेज गरियोस् भनी पक्ष राष्ट्रले अनुरोध गरेको छ ।

पक्ष राष्ट्रको धारणा उपर उजुरीकर्ताको प्रतिक्रिया

५.१ पक्ष राष्ट्रको अप्रिल २७, २००९ को धारणा उपर उजुरीकर्ताले जुलाई १९, २०१० मा आफ्नो प्रतिक्रिया पेश गरेका छन् र पक्ष राष्ट्रको दाबी विपरित उनी नोभेम्बर २६, २००३ मा नै पक्राउ परिसकेको उल्लेख गरेका छन्। जुलाई २९, २००४ आफू पक्राउ परेको मिति नभई आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन अन्तर्गत उनलाई थुनामा राख्न आदेश दिइएको मिति हो ।

५.२ घरेलु कानूनी उपचारको सबै उपाय उपयोग भइसकेको हुनुपर्ने सम्बन्धमा उजुरीकर्ताले मानव अधिकार समितिका पूर्व अभिमत सम्बन्धी विधिशास्त्र (Jurisprudences) लाई[२४] उद्धृत गरेका छन् जस अनुसार घरेलु उपचारले उल्लंघनका घटनाको कानून र व्यवहार दुवै हिसाबले प्रभावकारी उपचार दिन सक्षम हुनु पर्दछ र त्यसरी उपचार प्राप्त गर्ने

[२४] हेर्नुहोस् उजुरी नं ५९४/१९९२, Irving Philip v Trinidad and Tobago, डिसेम्बर ३, १९९८ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.४, उजुरी नं २१०/१९८६,Pratt and Morgan v Jamaica, अप्रिल १६, १९८९ मा पारित अभिमत, प्रकरण १२.३।

सम्भावना वस्तुगत रुपमा नै देखिनुपर्छ। ती उपायहरू उजुरीकर्ताका लागि अत्यन्त जोखीमपूर्ण हुनु हुँदैन।[२५]

५.३ उजुरीकर्ता तथा उजुरीकर्ताका परिवारले उजुरीकर्तालाई हिरासत अवधिभर बाह्य संसारको सम्पर्कबाट बञ्चित गराइएको कारणले आफू छाउनी ब्यारेकमा अज्ञात हिरासत रहँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटको उपचार उपलव्ध हुन नसकेको कुरा पुनः उल्लेख गरेका छन् ।साथै, हिरासत स्थल नखुलाइएको बन्दी स्यक्षीकरणको रिट सर्वोच्च अदालतले अस्वीकार गर्ने अभ्यास प्रचलनमा थियो। उजुरीकर्ताको हिरासत आधिकारिक रूपमा पुष्टि भए लगत्तै उजुरीकर्ताकी बहिनीले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गरिन् तर उनले रिट निवेदनमा यातना तथा दुर्व्यवहार भएको कुरा जानकारी नभएकोले उल्लेख गरिनन्। अदालतमा सुनुवाईको बेला यातनाका दाग आफूले लगाइएको कपडाले ढाकेको थियो। न्यायाधीशले उजुरीकर्तालाई हिरासतस्थलमा गरिएको व्यवहारबारे प्रश्न गरेनन् र आफूसँग उक्त कुराको मेडिकल प्रमाण नहुँदा उक्त कुराको अदातलमा जिकिर गर्न उजुरीकर्ता डराए। यसका अतिरिक्त, उनलाई रिहाइ लगत्तै अदालत परिसरबाटै पुनः पक्राउ गर्ने प्रयास गरियो। उक्त कुरा त्यस समयमा सामान्य अभ्यास भइसकेको थियो[२६] भन्ने पनि उल्लेख गरेका छन्। यसका साथै रिहाइ भएको ३,४ हप्तापछि उजुरीकर्ताले यातना पीडित केन्द्रमा सम्पर्क गरे जसले उनलाई अस्पतालमा उपचारका लागि जान सल्लाह दिए तर सैनिक कर्मचारीले लगातार पिछा गरेका कारण उनी अस्पताल पुग्न सकेनन्। यी उल्लिखित धम्की र बदला र पुनः पक्राउको भय आदि कारणले उजुरीकर्ताले प्रहरी, सेना वा यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन अन्तर्गत उजुरी गरेनन् ।

५.४ उजुरीकर्ताले आफ्नो तर्फबाट डिसेम्बर ३, २००३ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समक्ष उजुरी दर्ता गरेको कुरा पुनः उल्लेख गरेका छन् (प्रकरण २.११ हेर्नुहोस्)। जुलाई ८, २०१० मा उजुरी दर्ता भएको पुष्टि गरिएको पत्र उजुरीकर्ताले प्राप्त गरे ।

---

[२५] हेर्नुहोस् उजुरी नं ५९४/१९९२, *Irving Philip v Trinidad and Tobago,* डिसेम्बर ३, १९९८ मा पारित अभिमत, साथै *Alhassan Abubakar v Ghana,* मानव अधिकार तथा जनताको अधिकार सम्बन्धी अफ्रिकी आयोग, उजुरी नं १०३/९३, प्रकरण ६, *Sir Dawda K Jaqara v The Gambia,* मानव अधिकार तथा जनअधिकार सम्बन्धी अफ्रिकओ आयोग, उजुरी नं १४७/९५ तथा १४९/९६, प्रकरण ३५।

[२६] हेर्नुहोस् यातना विरुद्ध समिति, उक्त समितिको यातना विरुद्धको निष्कर्ष तथा सुझाव: Nepal, CAT/C/NPL/Co/2, अप्रिल १३, २००७, प्रकरण २८, एमनेस्टी इन्टरनेसनलको जरुरी कारवाही संख्या ८३/०५, अप्रिल १२, २००५, २७५/०४, अक्टोबर १८, २००४, १२/०६, जनवरी १२, २००६, ३५८/०३, जनवरी ११, २००५

यस पत्रमा सुरक्षा फौजद्वारा उजुरीकर्तालाई सशस्त्र द्वन्द्वकालमा डिसेम्बर १, २००३[२७] का दिन बेपत्ता बनाइएको उल्लेख छ। तर मानव अधिकार आयोग[२८] गैरन्यायिक निकाय भएको हुँदा यसले न्यायका लागि सिफारिस मात्र गर्न सक्ने भएको हुँदा उक्त आयोग समक्ष गरिएको उजुरीले कानूनी उपचार सुनिश्चित गर्न नसक्ने कुरा उजुरीकर्ताले उल्लेख गरेका छन्। तथापि, मानव अधिकार आयोग मात्र त्यस्तो निकाय थियो जहाँ उजुरीकर्ता आफूमाथि परेको अन्यायबारे भयरहित भई निवेदन गर्नसक्थे। सुन्दरीजल हिरासत केन्द्रमा थुनामा रहेको अवस्थामा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले उनको बयान लिएको थियो र यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन अन्तर्गत उजुरी दाखिल नगर्न सल्लाह दिएको थियो। यो उजुरी पक्ष राष्ट्रलाई स्थानान्तरण गरिसकिँदा पनि पक्ष राष्ट्रले आफ्नो आरोप उपर अनुसन्धान तहकिकात नगरेकाले यसले धारा ७[२९] को छुट्टै उल्लघंन गरेको उजुरीकर्ताको भनाई छ ।

५.५ उजुरीकर्ताले थप उल्लेख गरेका छन् कि आफ्नो सुरक्षाको स्वभाविक चिन्ताको अतिरिक्त संविधान र यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले घरेलु कानूनी उपचार समाप्तिको उद्देश्य अनुरूप प्रभावकारी कानूनी उपचारको सुनिश्चितता गर्दैन। वि.स. २०४७ सालको संविधानले यातनालाई अपराध भनी परिभाषित गरेको छैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले यातना र बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलाई फौजदारी अपराध भनी स्थापित गरेको भए तापनि व्यवस्थापिकाद्वारा उक्त अपराधमा सजायको व्यवस्था गर्ने कुनै विधेयक पारित भएको छैन। साथै, अज्ञात हिरासतलाई दुवै संविधानमा उल्लेख गरिएको छैन र अपराधीकरण[३०] पनि गरिएको छैन। यसका अतिरिक्त, यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले जिम्मेवार व्यक्ति उपर फौजदारी जवाफदेहिताको व्यवस्था नगरेकोले यस ऐन अन्तर्गतको उजुरी प्रभावकारी उपचारको बाटो नभएको उनको जिकिर छ र प्रतिशोधको भय, हिरासत

---

[२७] राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको पत्रमा उजुरीकर्ताको बेपत्तासम्बन्धी तत्काल अवस्था, समय लगायत अन्य विवरण उल्लेख गरिएको छैन।

[२८] हेर्नुहोस् उजुरी नं १७६१/२००८, *Giri v Nepal* उपर पक्ष राष्ट्रको प्रतिक्रिया (पृ.८-१०), मार्च २४, २०११ मा पारित अभिमत, उजुरी नं ६१२/१९९५, *Jose Vicente et al. V Columbia*, जुन १४, १९९४ मा पारित अभिमत, प्रकरण ५.२।

[२९] हेर्नुहोस् सामान्य टिप्पणी नं ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी दायित्वहरुको प्रकृति (Nature of the General Legal Obligations of State Parties to the Covenant), CCPR/21/Rev.1/Add.13, मेई २६, २००४, प्रकरण १५।

[३०] यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको दफा ७ मा ऐन अनुसार यातनाको घटना भएको प्रमाणित भएमा, जिल्ला अदालतले यातनामा संलग्न सरकारी कर्मचारीविरुद्ध विभागीय कारवाही गर्न आदेश दिनेछ भन्ने उल्लेख छ।

मुक्त हुँदाको मानसिक तथा शारीरिक अवस्था आदि कारणले उजुरीकर्ताले ३५ दिनभित्र उजुरी दर्ता गर्न असफल भए, जुन यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनमा बाध्यकारी व्यवस्था थियो। साथै ३५ दिने हदम्यादको व्यवस्था धारा ७[३१] अनुरूप नभएको उनको भनाई छ। यसका साथै, हिरासत अवधिभर कुनै चिकित्सकीय सुविधा नपाएको र रिहाइपछि पुनः पक्राउ र प्रतिशोधको भयको कारण यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको व्यवस्था अनुसार चिकित्सकीय प्रमाणपत्र प्राप्त गरी आफ्नो दाबी पुष्टि गर्न सक्षम थिएनन् । साथै स्वदेशी कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत उक्त अपराधलाई गैरकानूनी भनी परिभाषित नगरिएकाले सो अनुसार फौजदारी मुद्दा दर्ता गर्न सकेनन् र गरेकै भए पनि उक्त उजुरी उपर अनुसन्धान र तहकिकात सेना आफैले वा सेनाको संयुक्त कमान्डमा रहेको प्रहरीले नै गर्ने हुँदा अनुसन्धान प्रक्रिया स्वतन्त्र हुँदैनथ्यो।

५.६ प्रमाणका सम्बन्धमा आफूले आफ्नो अभियोग प्रमाणित गर्ने विश्वसनीय तथा विस्तृत प्रमाण तथा दस्तावेजहरू जस्तै: विस्तृत वैयक्तिक विवरण, सँगै हिरासतमा राखिएका उनको साला, सह-कैदीको बयान, उनकी पत्नी तथा बहिनीले वर्णन गरेको हिरासत अवस्थामा यातना दिइँदाका शारीरिक चोटहरू, व्यक्तित्वमा आएको परिवर्तन, स्थानीय गैरसरकारी संस्थाले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई लेखेको पत्र, उजुरीकर्ता लगायत कैदीहरूको समूहद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस समितिलाई लेखिएको पत्र, चिकित्सकको प्रतिवेदन, मानसिक प्रतिवेदन सम्बन्धित निकायमा बुझाएको पेश गरेको उनको भनाई छ। साथै, उनको दाबी खण्डन गर्ने कुनै पनि प्रमाण पक्ष राष्ट्रले जुटाउन नसकेको उजुरीकर्ताको जिकिर छ। यसका साथै, पक्ष राष्ट्रले उल्लेख गरेको सुन्दरीजल हिरासत केन्द्रमा स्थानान्तरण गरिदाको पत्र उजुरीकर्तालाई देखाइएको थिएन, न त उक्त पत्र पक्ष राष्ट्रले मानव अधिकार समितिलाई पठाएको धारणा साथ संलग्न गरिएको थियो। यसका अतिरिक्त पक्ष राष्ट्रले उल्लेख गरेको पत्रमा जे लेखिएको भए पनि आफूले हिरासत अवधिभर कहिल्यै औषधोपचार सेवा नपाएको तथा हिरासत पहिले आफू स्वस्थ अवस्थामा रहेको उनको दाबी छ। साथै, आफ्नो शरीरको घाउ, चोट तथा घाउको खत, हिरासत अवधिभर उनीमाथि गरिएको दुर्व्यवहार तथा यातनाका कारण नभएको भनी पक्ष राष्ट्रले सावित गर्न नसकेको उजुरीकर्ताको दाबी छ ।

---

[३१] अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत सम्बन्धी रोम विधानको धारा २९ हेर्नुहोस्, साथै सामान्य टिप्पणी नं ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी दायित्वहरुको प्रकृति (Nature of the General Legal Obligations of State Parties to the Covenant), CCPR/21/Rev.1/Add.13, मेई २६, २००४, प्रकरण १८।

उजुरीकर्ताको थप प्रतिक्रिया

६.१ पक्ष राष्ट्रले पेश गरेको जुलाई १६, २०१० को अतिरिक्त धारणा उपर उजुरीकर्ताले सेप्टेम्बर २८, २०१० मा आफ्नो प्रतिक्रियामा दिदै आफूले जुलाई १९, २०१० मा दिएको प्रतिक्रियाको पुनः उल्लेख गरे। उजुरीकर्ताले पुनः स्पष्ट गरेका छन् कि पक्ष राष्ट्रको धारणामा उल्लेख भए अनुसार आफू जुलाई २९, २००४ का दिन पक्राउ परेको नभई नोभेम्बर २६, २००३ का दिन पक्राउ परेको र जनवरी ५, २००५[३२] को दिन नभई जनवरी ७, २००५ का दिन रिहाई भएका हुन्। पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत गरेको हिरासतको कारण सम्बन्धमा, आफूलाई पक्राउ गरिनुपर्नाको कुनै कारणका नखुलाइएको र पक्ष राष्ट्रले आफ्नो गल्ती पुष्टि गर्ने कुनै प्रमाण पेश गर्न नसकेको भन्ने उजुरीकर्ताको प्रतिक्रिया रहेको छ।

६.२ आफूलाई कहिल्यै अदालत तथा न्यायाधीश समक्ष प्रस्तुत नगरिएको तथा आफूमाथि कुनै अभियोग पनि नलगाइएको कुरा उजुरीकर्ताले उल्लेख गरेका छन्। यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको दफा ३(३) मा हिरासतमा लिने निकायले चिकित्सकको प्रतिवेदनको एक प्रति जिल्ला अदालतमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था भएको तर पक्ष राष्ट्रले उक्त प्रतिवेदनको उल्लेख नगरेकाले पनि कुनै स्वास्थ्य जाँच नगरिएको तथ्य पुष्टि भएको उनको भनाइ रहेको छ ।

६.३ 'सुरक्षा निकायको मनोबल बढाई तिनलाई अझ प्रभावकारी बनाउनुपर्ने समयमा आधारहीन अभियोगको भरमा सुरक्षा निकाय उपर अभियोग लगाउनु प्रत्युत्पादक हुने' भन्ने पक्ष राष्ट्रको रायका सम्बन्धमा उजुरीकर्ताको खण्डन यस्तो रहेको छः विवादास्पद स्वेच्छाचारी पक्राउ, यातना तथा दुर्व्यवहार गरिएको अवस्थामा त्यस्तो आरोपहरूको विस्तृत, पूर्ण र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु पक्ष राष्ट्रको कर्तव्य हुने र पीडितलाई प्रभावकारी उपचार र पर्याप्त परिपूरण उपलव्ध गराउने दायित्व रहन्छ। साथै, नीतिगत तर्क तथा जिम्मेवार पक्षको हैसियतले पक्ष राष्ट्रको दायित्वलाई परिवर्तन गर्न नसक्ने[३३] कुरा उनले उल्लेख गरेका छन्।

---

[३२] सर्वोच्च अदालतद्वारा उजुरीकर्ताको रिहाइका लागि सुन्दरीजल हिरासत केन्द्रमा पठाइएको पत्रमा जनवरी ६, २००६ को मिति उल्लेख छ।

[३३] हेर्नुहोस् सामान्य टिप्पणी नं ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी दायित्वहरुको प्रकृति (Nature of the General Legal Obligations of State Parties to the Covenant), CCPR/21/Rev.1/Add.13, मेई २६, २००४, प्रकरण ४, १४, १८

समिति समक्ष विचाराधीन प्रश्नहरू र कार्यविधि

उजुरीको ग्राह्यताका सम्वन्धमा

७.१ उजुरीमा गरिएको दाबी उपर विचार गर्नुभन्दा पहिले मानव अधिकार समितिले समितिको आफ्नो कार्यविधि सम्वन्धी नियमको नियम ९३ अनुसार उक्त उजुरी प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकल (Optional Protocol) अनुरूप ग्रहणयोग्य भए/ नभएको निर्णय गर्नु अनिवार्य हुन्छ।

७.२ स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण २ को खण्ड (क) को शर्त अनुसार प्रस्तुत उजुरी अर्को कुनै अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान वा विवाद समाधान गर्ने सम्बन्धी प्रकृया अन्तर्गत परीक्षणको लागि विचाराधीन नरहेको समितिले ठहर गरेको छ।

७.३ घरेलु उपचार अबलम्बन गरिसकेको हुनुपर्ने भन्ने प्रावधानका सम्बन्धमा उजुरीकर्ताले आफ्नो मुद्दा राष्ट्रिय न्यायालयमा पेश नै नगरेको हुनाले प्रस्तुत उजुरीले स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण २ को खण्ड (ख) अन्तर्गतका शर्तहरू पूरा गर्दैन भन्ने पक्ष राष्ट्रको धारणालाई समितिले टिपोट गरेको छ। उजुरीकर्ताले तत्कालीन २०४७ को संविधान, यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ अन्तर्गत जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्न र ३ दिनभित्र आफ्नो शारीरिक तथा मानसिक अवस्थाको जाँच गराउन सक्दथे भन्ने पक्ष राष्ट्रको धारणालाई समितिले टिपोट गरेको छ। साथै, बन्दी प्रत्यक्षीकरण रिटमा 'यातना' को बारेमा कुनै कुरा उल्लेख नै नभएको भन्ने पक्ष राष्ट्रको दाबीलाई पनि टिपोट गरेको छ। समितिले देहाय बमोजिमका कारणले घरेलु उपचार प्रभावकारी छैनन् भन्ने उजुरीकर्ताको तर्कलाई पनि टिपोट गरेको छ: (क) उजुरीमा उल्लेख गरिएका अपराधलाई अपराधिकीकरण गरिएको छैन, (ख) साना अपराधको उजुरी उपर स्वतन्त्र रूपमा अनुसन्धान नै हुन सक्दैनथ्यो किनकि प्रहरी तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको संयुक्त कमान्ड अन्तर्गत रहेको थियो। नत पनि उनीहरूले पर्याप्त उपचार प्रदान नै गर्न सक्दथे, (ग) हिरासतको अवस्था अज्ञात राखिएकाले हिरासत विरूद्ध सर्वोच्च अदालतमा न्याय माग्न सकिदैन थियो जब हिरासतको बारेमा जानकारी भयो त्यसबेला उजुरीकर्ताकी बहिनीलाई उनको यातना तथा दुर्व्यवहार सम्बन्धी अवस्थाको जानकारी थिएन, (घ) सार्वजनिक सुरक्षा ऐन र आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश, २००४ अन्तर्गत गरिने उजुरीले हिरासतमुक्त गराउन नसक्ने तर सम्बन्धित निकायले वद् नियतका साथ हिरासतमा राखेको प्रमाणित भए पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने र

उक्त व्यवस्था पनि छोटो अवधिको हदम्यादका कारण उपलब्ध हुन नसकेको, र (ङ) यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले यथोचित उपचार प्रदान गर्न नसक्ने र छोटो कानूनी हदम्यादका कारण यो उपचार पनि उपलव्ध हुन नसकेको। साथै, प्रतिशोध र पुनः पक्राउ हुने भयका कारण आफूले मानव अधिकार आयोगमा उजुरी दर्ता गर्ने बाहेक अन्य उपचार प्राप्त गर्नबाट बञ्चित भएको भन्ने उजुरीकर्ताको दाबी पनि समितिले टिपोट गरेको छ ।

७.४ यस सम्बन्धमा समितिले स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण २ को खण्ड (ख) को प्रयोजनको लागि घरेलु उपचार प्रभावकारी र उपलव्ध दुवै हुनुपर्ने र त्यो अनावश्यक रूपमा बिलम्बकारी[३४] हुन नहुने व्यवस्थाको पुनःस्मरण गरेको छ। उजुरीकर्ताले आफ्नो उजुरीमा उल्लेख गरेको बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य, यातना, दुर्व्यवहार, स्वेच्छाचारी पक्राउ, हिरासतको अमानवीय स्थितिको वारेमा उल्लेख गर्न असफल भएको भने सम्बन्धमा समितिको विचारमा पक्ष राष्ट्रले अमुर्त रूपमा उजुरीकर्ताको यातनाको आरोपको सम्बन्धमा तत्कालीन २०४७ को संविधान, यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, जिल्ला अदालतमा उजुरी दिन सकिने व्यवस्थाको सूचीमात्र उल्लेख गरेको छ तर उजुरीकर्ताको उजुरीको परिस्थितिजन्य अवस्थासंग सम्वद्धता नै नगरी र यस्तो परिस्थितिमा कसरी उनीहरूले प्रभावकारी उपचार दिन सक्थे भन्ने कुरा खुलाएको छैन। साथै, समितिले यो कुरा पनि पुनः स्मरण गर्दछ कि कानूनी उपचारको प्रभावकारिता उल्लंघनको प्रकृतिमा पनि निर्भर हुन्छ।[३५]

७.५ संविधानको धारा १४ को उपधारा (४) ले बन्दीमाथि शारीरिक तथा मानसिक यातना वा अमानवीय तथा क्रुर व्यवहारलाई निषेध गर्ने सम्वन्धी सामान्य सिद्धान्त उल्लेख गरेको कुरा समितिले दृष्टिगत गरेको छ। तर यस किसिमको सामान्य निषेधलाई राज्यको कानूनमा रूपान्तरण गरी अपराधलाई परिभाषित गरी सो अनुसार सजायको व्यवस्था गरेको भने पाइदैंन। समितिले आफ्नो सामान्य टिप्पणी नम्बर २० को उद्धृत गर्दै धारा

---

[३४] हेर्नुहोस् उजुरी नं १५६०/२००७, *Marcellana and Gumanoy v The Phillippines,* अक्टोबर ३०, २००८ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.२, उजुरी नं १४६९/२००७, Sharma v Nepal, अक्टोबर २८, २००८ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.३, उजुरी नं १७६१/२००८, *Giri v Nepal,* मार्च २४, २०११ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.३।

[३५] उजुरी नं ६१२/१९९५, *Vicente and Villafane Chaparo, Torres Grespo, Torres Solis and Chaparro Izquierdo v Columbia,* जुलाई २९,१९९७ मा पारित अभिमत, प्रकरण ५.२, उजुरी नं ३२२/१९८८, *Rodriguez v Uruguay,* जुलाई १९, १९९४ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.२, उजुरी नं ५४०/१९९३, *Laureano v Peru,* मार्च २५, १९९६ मा पारित अभिमत, प्रकरण ७.२।

७ को कार्यान्वयनका लागि त्यस्तो व्यवहारलाई निषेध गर्न वा सजाय गर्न वा त्यसलाई अपराधको रूपमा व्यवस्था गर्न पर्याप्त नहुने धारणा लिएको छ। पक्ष राष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका कुनै पनि इलाकामा भएका यातना, निर्मम अमानवीय तथा क्रुर व्यवहार रोक्न तथा सजाय गर्न अवलम्बन गरिएका व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक, न्यायिक तथा अन्य उपायहरूको बारेमा समितिलाई जानकारी गराउनुपर्छ।[३६] उल्लंघनको आरोपको प्रकृतिलाई दृष्टिगत गर्दा र संविधान अन्तर्गत कसरी निवेदनवाट उजुरीकर्तालाई प्रभावकारी राहत र निजको आरोपको छिटो, प्रभावकारी र निष्पक्ष अनुसन्धान गरी जिम्मेवार ठहराइएको व्यक्तिलाई सजाय दिन सकिन्छ भन्ने कुरालाई विचार गर्दा स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण २ को (ख) को प्रयोजनको लागि संवैधानिक उपचारको बाटो अवलम्बन गर्न जरूरी नभएको समितिको धारणा रहेको छ ।

७.६ यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ अन्तर्गतको उपचार सम्वन्धी व्यवस्थाका सम्वन्धमा ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) मा भएको व्यवस्था अनुसार क्षतिपूर्तिको दाबी यातना दिइएको वा थुनावाट छुटकारा पाएको ३५ दिन भित्र गरिसक्नु पर्ने व्यवस्था रहेको कुरा समितिले दृष्टिगत गरेको छ। समितिले यो पनि उल्लेख गरेको छ कि यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐनको दफा ६ को उपदफा (२) को प्रावधान अनुसार यदि निवेदकले गलत नियतका साथ उजुरी गरेको प्रमाणित भएमा निवेदकलाई जरिवाना गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। साथै, यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐनले अधिकतम रू १,००,०००/- को क्षतिपूर्ति दिलाउन सक्ने उल्लेख भएको कुरा पनि समितिले दृष्टिगत गरेको छ (ऐनको दफा ६ को उपदफा (१))। समितिले आफ्नो पहिले पारित गरेका अभिमतका विधिशास्त्रलाई दोहोऱ्याउँदै प्रस्तुत उजुरीमा आरोप लगाइएका आरोपिहरू जस्ता गम्भीर अपराधका आरोपिहरू विरूद्ध क्षतिपूर्तिका लागि मुद्दा गर्नु आरोपित अपराधीहरू उपर सरकारी अधिकारीहरूले नै अभियोग लगाउनु पर्ने कुराको विकल्प हुन नसक्ने समितिले धारणा राखेको छ।[३७]उजुरीको ग्राह्यताको प्रयोजनका लागि उजुरीकर्ताको हिरासतवाट छुटेपछि पुनः गिरफ्तारी वा प्रतिशोधको डरलाई समितिले पर्याप्त मात्रामा पुष्टि भएको मानेको कुरा समान प्रकृतिका मुद्दाहरूको लिखित प्रमाणवाट समेत देखिएको भनी समितिले उल्लेख गरेको छ । त्यसकारण, यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन अन्तर्गत यातना दिइएको वा थुनावाट छुटेको ३५ दिनभित्र दावी प्रस्तुत गर्नु पर्ने कानूनी हदम्यादको

---

[३६] सामान्य टिप्पणी संख्या २०, धारा ७, प्रकरण ८ हेर्नुहोस्।

[३७] उजुरी नं १५८८/२००७, *Daouia Benaziza v Algeria,* जुलाई २६, २०१० मा पारित अभिमत, प्रकरण ८.३।

सीमा अपराधको गम्भिर्यता[३८] को दृष्टिकोणबाट आफैमा बिल्कुल असंगत (flagrantly inconsistent) भएको हुँदा यो उपचार उजुरकर्तालाई उपलव्ध भएन भन्ने समितिको धारणा रहेको छ ।

७.७ उजुरीकर्ता वा उजुरीकर्ताको तर्फवाट कुनै व्यक्तिले तीन दिनभित्र शारीरिक र मानसिक अवस्था जाँच गर्न माग गरी जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्थे भन्ने पक्ष राष्ट्रको तर्कको सम्बन्धमा, उजुरीकर्तालाई अज्ञात हिरासतमा राखिएकाले उनको परिवारलाई उनलाई कहाँ राखिएको छ र कस्तो व्यवहार गरिएको छ कुनै ज्ञान थिएन भन्ने समितिको बुझाई छ। समितिले यो पनि टिपोट गर्दछ कि यो उपचार निज उजुरीकर्ताको जस्तो विशेष मुद्दामा कसरी उपलव्ध हुन सक्थ्यो र यसले कसरी प्रभावकारी राहत प्रदान गर्न सक्थ्यो भनी पक्ष राष्ट्रले कुनै पुष्ट्याई प्रदान गरेको छैन। तसर्थ, यस परिस्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा यो उपचार उजुरीकर्ता वा उनको परिवारलाई उपलब्ध भएन भन्ने समितिले ठानेको छ ।

७.८ मुद्दाको परिस्थिति विचार गर्दा, उजुरीकर्ताले राज्यको अदालतमा यी आरोपहरू दायर नगरेको भन्ने कुरा ठहर गर्न नसकिने देखिएको समितिको निचोड छ। उजुरीकर्ता र उजुरीकर्ताका परिवार, दुवैले उजुरीकर्ताको अज्ञात हिरासत तथा स्वेच्छाचारी पक्राउ विरूद्ध राज्यका निकायहरूमा उजुरी गरेका थिए भन्ने पनि समितिको निचोड छ। त्यसकारण, उनको उजुरीको परिस्थिति हेर्दा, स्वदेशी कानूनी उपचार नत प्रभावकारी थिए न त उपलब्ध नै थिए भन्ने उजुरीकर्ताको तर्कलाई समितिले स्वीकार गर्दछ र यस उजुरीमा जाँचवुझ गर्न स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण २ को खण्ड (ख) ले निषेध गरेको छैन भन्ने समितिको राय[३९] छ। तसर्थ, प्रस्तुत उजुरीको जाँचबुझ गर्न अरू कुनै बाधा रहेको नदेखिएको हुँदा उजुरीकर्ताको आरोपहरू उपर प्रतिज्ञापत्रको धारा २ को प्रकरण ३ र संगसंगै धारा ७, ९ र १० को प्रावधान अनुरूप मूल कानूनी प्रश्नका आधारमा जाँचबुझ अगाडि बढाउँदछ ।

---

[३८] हेर्नुहोस् सामान्य टिप्पणी नं ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी दायित्वहरुको प्रकृति (Nature of the General Legal Obligations of State Parties to the Covenant), CCPR/21/Rev.1/Add.13, मेई २६, २००४, प्रकरण १८।

[३९] हेर्नुहोस् उजुरी नं १६३३/२००७, *Khilas Avadanov v Azerbaijan*, अक्टोबर २५, २०१० मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.४।

मूल कानूनी प्रश्नका सम्बन्धमा

८.१ मानव अधिकार समितिले पक्षहरूद्वारा समितिलाई उपलब्ध गराईएको सम्पूर्ण सूचनाको आधारमा स्वेच्छिक प्रोटोकल को धारा ५ को प्रकरण १ को प्रावधान अनुरूप उजुरी उपर जाँचबुझ र विचार गरेको छ ।

८.२ उजुरीकर्ताको आरोप, अज्ञात हिरासतका सम्वन्धमा उक्त कार्यबाट पुग्न गएको पीडाको मात्रा वा तहलाई समितिले पहिचान गरेको छ। यसमा समितिले आफ्नो सामान्य टिप्पणी नं. २० (१९९२) को यातना, क्रुर, निर्मम र अमानवीय व्यवहार तथा सजायलाई[४०] निषेध गरिएको प्रावधानलाई पुनःस्मरण गरेको छ। समितिलाई प्राप्त सूचना अनुसार उजुरीकर्तालाई कुनै पक्राउ पूर्जी बिना नोभेम्बर २६, २००३ मा पक्राउ गरिएको र त्यसको आठ महिनापछि मात्र जुलाई २९, २००४ मा आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन अन्तर्गत निवारक नजरबन्दको आदेश दिइएको तथ्यलाई टिपोट गरेको छ। पक्ष राष्ट्रले कुनै विस्तृत व्याख्या नगरी उजुरीकर्ता जुलाई २९, २००४ मा पक्राउ परेको भनी दिएको जवाफलाई मानव अधिकार समितिले टिपोट गरेको छ। सेप्टेम्बर १७, २००४ मा सुन्दरीजल हिरासत केन्द्रमा स्थानान्तरण नगरून्जेलसम्मको अवधिमा उजुरीकर्तालाई सैनिक ब्यारेकमा अज्ञात रूपमा हिरासतमा राखियो र उनलाई आफ्नो परिवार तथा बाह्य संसारसँगको सम्पर्कबाट बञ्चित गरियो। साथै उनी जनवरी ७, २००५ सम्म निवारक नजरबन्दकै अवस्थामा रहे।

८.३ पक्ष राष्ट्रले उजुरीकर्ताले लगाएको बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यको आरोप उपर न त कुनै प्रतिक्रिया नै दियो न त आफूलाई लगातार ४ दिनसम्म सैनिक ब्यारेकभित्र यातना दिइएको र अमानवीय व्यवहार गरिएको भन्ने उजुरीकर्ताको आरोपको सारभूत रूपमा खण्डन नै गर्न सकेको छ भन्ने कुरालाई समितिले टिपोट गरेको छ। साथै, सैनिक ब्यारेकमा हिरासत अवधिभर आफूलाई अत्यधिक भिड भएको, उडुस, उपियाँ भएको कोठामा कोचेर राखिएको, एउटा पातलो ब्ल्याङ्केट ओछ्याएर भुईंमा सुत्नुपरेको, हिरासत अवधिभर आँखामा पट्टी बाँधिएको वा शिरमा कभर राखिएको, दुई महिनासम्म आफूलाई पर्याप्त खाना नदिएको, सरसफाई सुविधाबाट बञ्चित गरिएको, हिरासत अवधिभर तीन पटक मात्र नुहाउने सुविधा दिइएको, जथाभावी लात्ताले पिटिएको, तथा हिरासत केन्द्रका पालेद्वारा अपशब्द तथा दुर्व्यवहार गरिएको आदि उजुरीकर्ताको आरोपलाई पनि समितिले

[४०] सामान्य टिप्पणी संख्या २० (१९९२), धारा ७, प्रकरण ११ हेर्नुहोस्।

टिपोट गरेको छ। साथै, प्रमाणको भार उजुरीकर्तालाई मात्र एकतर्फी रूपमा लागू हुन सक्दैन किनकि पक्ष राष्ट्र र व्यक्तिको प्रमाणमा सधैं समान पहुँच हुन सक्दैन र प्राय: यस्ता मुद्दामा पक्ष राष्ट्रसँग मात्रै आवश्यक सूचना प्राप्त हुनसक्छ भन्ने तथ्यलाई समितिले विशेष जोड दिएको छ।[४१] साथै, स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ४ को प्रकरण २ मा प्रतिज्ञापत्रको उल्लङ्घन भएको सबै आरोपका घटनाउपर निष्ठापूर्वक अनुसन्धान गर्नु पर्ने र आफूसँग उपलव्ध जानकारी समितिलाई गराउनुपर्ने कर्तव्य पक्ष राष्ट्र र यसका प्रतिनिधिहरू उपर रहन्छ। उजुरीकर्ताद्वारा लगाइएको आरोपको अन्य प्रमाणद्वारा सम्पुष्टि भइसकेको अवस्थामा र जुन कुराहरूमा पक्ष राष्ट्रद्वारा उपलब्ध गराइने थप प्रष्टीकरण सूचनामा निर्भर गर्दछ भने त्यस अवस्थामा समितिले पक्ष राष्ट्रले उजुरीकर्ताको आरोपको विपरीत प्रष्टिकरण पेश गरेकोमा वाहेक समितिले उजुरीकर्ताको आरोपलाई सारभूत रूपमा पुष्टि भएको मान्दछ। यस सन्दर्भमा पक्ष राष्ट्रद्वारा कुनै विश्वासनीय स्पष्टोक्ति प्रदान नगरिएको हुँदा उजुरीकर्ताको आरोपलाई उचित महत्व दिनु पर्दछ ।

८.४ समितिले आफू समक्ष उपलव्ध सूचनाका आधारमा उजुरीकर्तालाई आफ्नो परिवार तथा बाह्य संसारसँगको सम्पर्क गर्नवाट वञ्चित गरी वन्दी अवस्थामा राखिनु, लगातार ४ रातसम्म यातना तथा दुर्व्यवहार गरिनु र उनको हिरासतको समग्र अवस्थाले उजुरीकर्ताको प्रत्येक आरोप अनुरूप प्रतिज्ञापत्रको धारा ७ को उल्लङ्घन भएको समितिले निष्कर्ष निकालेको छ।[४२]

८.५ उजुरीकर्तालाई बेपत्ता पारिएको मितिदेखि उनको पक्राउको आधिकारिक पुष्टि गरी आफ्ना आगन्तुकसंग भेट गर्न अनुमति दिइएको सेप्टेम्बर १७, २००४ सम्म उनको परिवारमाथि पर्न गएको चिन्ता र तनावको स्थितिको समितिले टिपोट गरेको छ। उजुरीकर्ता पक्राउ पर्दा उनकी पत्नी आठ महिनाकी गर्भवती थिइन् र उजुरीकर्ता मात्र उनको परिवारमा कमाउने व्यक्ति हुँदा उनको पक्राउले उनको परिवारमा उल्लेख्य आर्थिक भार पर्न गएको

---

[४१] हेर्नुहोस्, उहुरी नं १७८२/२००८, *Tahar Mohamed Aboufaied v Libya,* मार्च २१, २०१२ मा परित अभिमत, प्रकरण ७.४, उजुरी नं १४२२/२००५, *El Hassy v Libyan Arab Jamahiriya,* अक्टोबर २४, २००७ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.७ र उजुरी नं १२९७/२००४, *Medjnoune v Algeria,* जुलाई १४, २००६ मा पारित अभिमत, प्रकरण ८.३।

[४२] हेर्नुहोस्, उजुरी नं १७६१/२००८, Giri v Nepal, मार्च २४, २०११ मा पारित अभिमत, प्रकरण ७.६, उजुरी नं १४२२/२००५, *El Hassy v Libyan Arab Jamahiriya,* अक्टोबर २४,२००७ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.२, *Celis Laureano v Peru,* मार्च २५, १९९६ मा पारित अभिमत, प्रकरण ८.५, उजुरी नं ४५८/१९९१, *Mukong v Cameroon,* जुलाई २१, १९९४ मा पारित अभिमत, प्रकरण ९.४, उजुरी नं ४४०/१९९०, *El Megreisi v Libyan Arab Jamahiriya,* अप्रिल २३, १९९४ मा पारित अभिमत, प्रकरण ५.४।

थियो भन्ने कुरा पनि समितिले टिपोट गरेको छ। तसर्थ, समिति समक्ष उपलब्ध तथ्यका आधारमा उजुरीकर्ताको पत्नी तथा बाबुआमाका सम्बन्धमा प्रतिज्ञापत्रको धारा ७ का साथसाथै धारा २ को प्रकरण ३ को उल्लंघन भएको समितिको राय रहेको छ।[४३]

८.६ धारा ९ को उल्लंघनको आरोपको सम्बन्धमा उजुरीकर्ताले आफूलाई नोभेम्बर २६, २००३ मा शाही नेपाली सेनाले पक्राउ गरी छाउनी सैनिक ब्यारेकमा अज्ञात रूपले कुनै पक्राउ गर्नु पर्नाको कारण र कुनै आरोप नलगाई पक्राउ पूर्जि बिना बन्दी बनाएको भन्ने आरोपलाई टिपोट गरेको छ। हिरासत अवधिभर उजुरीकर्तालाई कुनै न्यायिक अधिकारी समक्ष कहिल्यै उपस्थित नगराइएकोले आफ्नो पक्राउविरूद्ध उपचार खोज्न नसकेको र उनको हिरासतको आधिकारिक जानकारी गराइएपछि उनकी बहिनीले सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन पेश गरेको कुरालाई पनि समितिले स्मरण गरेको छ ।

उजुरीकर्तालाई राज्यद्वारा घोषणा गरिएको सङ्कटकालको अवस्थामा पारित गरिएको आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २००४ अन्तर्गत जुलाई २९, २००४ मा पक्राउ गरिएको र उक्त ऐनले शंकास्पद व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म पक्राउ गरी थुनामा राख्ने अनुमति दिन्छ भन्ने भन्ने पक्ष राष्ट्रको दाबीलाई पनि समितिले ध्यानमा राखेको छ।

यद्यपि, नोभेम्बर २६, २००३ देखि जुलाई २९, २००४ सम्म र अक्टोबर २६, २००४ देखि नोभेम्बर १, २००४ सम्मको उजुरीकर्ताको पक्राउ तथा हिरासतका सम्बन्धमा र अदालतबाट उनी बिरूद्ध लगाइएको आरोप र पक्राउ तथा हिरासतको वैधता जाँच्ने व्यवस्थाको सम्वन्धमा पक्ष राष्ट्रले उचित प्रष्टीकरण नदिएको हुँदा धारा ९[४४]को उल्लंघन भएको समितिको ठहर छ।

---

[४३] हेर्नुहोस्, उजुरी नं १६४०/२००७, *El Abani v Libyan Arab Jamahiriya,* जुलाई २६, २०१० मा पारित अभिमत, प्रकरण ७.५, नं १२९५/२००४, *El Alvani v Libyan Arab Jamahiriya,* जुलाई ११, २००६ को अभिमत, प्रकरण ४, उजुरी नं १०७/१९८१, *Quinteros v Uruguay,* जुलाई २१, १९८३ को अभिमत, प्रकरण १४, उजुरी न. ९५०/२०००, *Sarma v Sri Lanka,* जुलाई १६, २००३ को अभिमत, प्रकरण ९.५ ।

[४४] हेर्नुहोस्, उजुरी नं १७८२/२००८, *Abuoufaied v Libya,* मार्च २१, २०१२ को अभिमत, प्रकरण ७.६, उजुरी नं १७६१/२००८ *Giri v Nepal,* मार्च २४, २०११को अभिमत, प्रकरण ७.४, उजुरी नं १२९७/२००४, *Medjnnoune v Algeria,* जुलाई १४, २००६ को अभिमत, प्रकरण ८.५ र उजुरी नं १४६९/२००६, *Sharma v Nepal,* अक्टोबर २८, २००८ को अभिमत, प्रकरण ७.३।

८.७ धारा १० सम्बन्धमा, स्वतन्त्रताबाट बञ्चित गरिएको व्यक्तिलाई स्वतन्त्रताबाट वञ्चित भएपश्चात उत्पन्न हुने परिणामबाहेक अन्य कुनै पनि दुःख दिन वा अभावमा राख्न नपाइने र त्यस्ता व्यक्तिलाई मानवीय मर्यादा अनुरूप व्यवहार गरिनुपर्ने र उनको प्रतिष्ठाको सम्मान गर्नु पर्ने प्रावधानको समितिले पुनः उल्लेख गर्दछ। उजुरीकर्तालाई हिरासतमा राखिएको अवस्थामा उनीमाथि गरिएको व्यवहारका सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रबाट जानकारी उपलब्ध नगराइएको अवस्थामा समितिले उजुरीकर्ताको आरोपलाई उचित महत्व दिन्छ र उनको सैनिक ब्यारेकको हिरासतको अवस्थाले अमानवीय व्यवहारको मात्रा पुष्टि गर्ने हुँदा धारा १० को प्रकरण १[४५]अन्तर्गत उजुरीकर्ताको अधिकार हनन् भएको थियो भन्ने निष्कर्ष रहेको छ।

८.८ उजुरीकर्ताले प्रतिज्ञापत्रको धारा २ को प्रकरण ३ पनि उल्लेख गरेका छन्, उक्त व्यवस्था अनुसार प्रतिज्ञापत्र अन्तर्गत स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रले व्यक्तिलाई पहुँचयोग्य, प्रभावकारी र कार्यान्वयन हुने कानूनी उपचारको सुनिश्चितता गर्नुपर्छ। समितिले पक्ष राष्ट्रले संकटकालको अवस्थामा [४६] पनि मानव अधिकार उल्लंघनका आरोपहरूको सम्बोधन गर्न उचित, न्यायिक तथा प्रशासनिक संयन्त्रहरू स्थापना गर्नु पर्ने कर्तव्यप्रति महत्व दिएको कुरा पुनः उल्लेख गर्दछ। पक्ष राष्ट्रले उल्लंघनका आरोपहरूको अनुसन्धान गर्न असफल हुनु आफैंमा प्रतिज्ञापत्रको छुट्टै उल्लंघनको[४७] स्थिति सिर्जना गर्ने कार्य भएको समितिको धारणा छ। प्रस्तुत मुद्दामा, समितिमा उपलब्ध जानकारीले प्रभावकारी कानूनी उपचारमा उजुरीकर्ताको पहुँच थिएन भन्ने कुरा इंगित गरेको हुनाले धारा २ को प्रकरण ३ का साथसाथै धारा ७, ९ र १० को प्रकरण १ को उल्लंघन भएको देखिएको समितिको निष्कर्ष छ।

८.९ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकलको धारा ५ को प्रकरण ४ अन्तर्गत कार्यरत मानव अधिकार समिति समक्ष प्राप्त तथ्य अनुसार

---

[४५] हेर्नुहोस्, स्वतन्त्रताबाट वञ्चित पारिएका व्यक्तिहरुप्रति गरिनुपर्ने मानवीय व्यवहार सम्बन्धमा मानव अधाकर समितिको सामान्य टिप्पणी नं २१(१९९२), प्रकरण ३, उजुरी नं ११३४/२००२, *Gorji- Dinka v. Cameroon*, मार्च १७, २००५ को अभिमत, प्रकरण ५.२, उजुरी नं १६४०/२००७, *El Abani v Libyan Arab Jamahiriya*, जुलाई २६, २०१० मा पारित अभिमत (प्रकरण ७.७) र उजुरी नं १४२२/२००५, *El Hassy v. Libyan Arab Jamahiriya*, अक्टोबर २४, २००७ मा पारित अभिमत, प्रकरण ६.४।

[४६] धारा ४ उपरको सामन्य टिप्पणी संख्या २९, A/56/40 (भोलुम१) अनुसूची ६, प्रकरण १४।

[४७] सामान्य टिप्पणी संख्या ३१, प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरुको सामान्य कानूनी दायित्वहरुको प्रकृति (Nature of the General Legal Obligations of State Parties to the Covenant), CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, मई २६, प्रकरण १५।

उजुरीकर्ताका सम्बन्धमा धारा ७, ९, १० को प्रकरण १ का साथसाथै धारा २ को प्रकरण ३ को उल्लंघन भएको राय समितिले ग्रहण गरेको छ। साथै, उजुरीकर्ताकी पत्नी तथा परिवारको हकमा प्रतिज्ञापत्रको धारा ७ को साथसाथै धारा २ को प्रकरण ३ को पनि उल्लंघन भएको समेत मानव अधिकार समितिको राय छ।

९ प्रतिज्ञापत्रको धारा २ को प्रकरण ३ को खण्ड (क) को प्रावधान अनुसार उजुरीकर्ता तथा उनको परिवारलाई देहाय वमोजिम प्रभावकारी कानूनी उपचारको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने पक्ष राष्ट्रको दायित्व रहन्छः

क) उजुरीकर्ताले भोग्नु परेको यातना तथा दुर्व्यवहार उपर पूर्ण र तत्परताका साथ अनुसन्धानको प्रत्याभूत गराएर,

ख) जिम्मेवार ठहरिएका व्यक्ति उपर मुद्दा चलाएर वा सजाय दिलाएर,

ग) अधिकार हनन् भएकोमा उजुरीकर्ता तथा उनको परिवारलाई पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिएर, र

घ) यातना दिइएको वा हिरासत मुक्त भएको ३५ दिनभित्र उजुरी गरिसक्नुपर्ने भन्ने हदम्यादको व्यवस्था लगायतका व्यवस्थाहरू संशोधन गरी यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐनमा संशोधन तथा हदम्यादको व्यवस्थालाई विस्तार गरी प्रतिज्ञापत्रको प्रावधान अनुरूप बनाएर, यातनालाई परिभाषित तथा अपराधीकरण गर्ने कानुन निर्माण गरेर र यातना र जबर्जस्ती बेपत्ताको घटनाका दोषीहरूलाई क्षमादान दिने सम्पूर्ण विद्यमान कानून खारेज गरेर।

यसो गर्दा उजुरीकर्ता तथा उनको परिवारलाई सम्भावित प्रतिशोध वा प्रताडनावाट संरक्षण गरिएको छ भनी पक्ष राष्ट्रले प्रत्याभूत गर्नु पर्दछ। साथै यस प्रकारका उल्लंघनका घटनाहरू भविष्यमा नघट्नु भनी रोक्ने दायित्व पनि पक्ष राष्ट्रको हुन्छ।

१०. स्वेच्छिक प्रोटोकलको पक्ष राष्ट्र हुँदा पक्ष राष्ट्रले प्रतिज्ञापत्रको उल्लंघन भएको वा नभएको भन्ने निश्चय गर्ने समितिको सक्षमता स्वीकार गरेको थियो। प्रतिज्ञापत्रको धारा २ बमोजिम पक्ष राष्ट्रले आफ्नो इलाकाभित्र वा आफ्नो क्षेत्राधिकार अन्तर्गत रहेका सबै व्यक्तिलाई प्रतिज्ञापत्रमा उल्लिखित भएका अधिकार सुनिश्चित गर्ने कुरा र उक्त अधिकार हनन भएको स्थापित भएमा प्रभावकारी र कार्यान्वयन योग्य उपचार उपलव्ध गराउने दायित्व स्वीकार गरेको छ। समितिले दिएको राय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रले

अपनाएका उपायहरूको बारेमा १८० दिन भित्र जानकारी प्राप्त गर्ने अपेक्षा गरेको छ । साथै, यी विचारहरूलाई प्रकाशन गर्न र राज्यको सरकारी कामकाजको भाषाहरूमा व्यापक रूपमा प्रचारप्रसार गर्न/गराउन पनि पक्ष राष्ट्रलाई समितिले अनुरोध गरेको छ ।

(अँग्रेजी पाठ मूल प्रतिको रूपमा रहने गरी अँग्रेजी, फ्रेन्च र स्पेनिया भाषामा पारित गरिएको। त्यसपछि समितिले महासभामा प्रस्तुत गर्ने वार्षिक प्रतिवेदनमा अरबी, चिनियाँ तथा रुसी भाषामा पनि प्रकाशित हुने।)